
ЧАЛАВЕК І ГІСТОРЫЯ

Ў АПОВЕСЦІ ЕВЫ ВЕЖНАВЕЦ «ПА ШТО ІДЕШ, ВОЎЧА?»

Асэнсаванне чалавека ў кантэксце гісторыі, гісторыі праз лёсы герояў з'яўляецца адным з вядучых праблемна-тэматычных кірункаў беларускай мастацкай літаратуры XX стагоддзя. Письменнікі скіроўвалі сваю ўвагу на канкрэтныя, лёсавызначальныя падзеі або, наадварот, імкнуліся разгарнуць сувой гісторыі ў шматтомных раманных цыклах. Аднымі з першых патрэбу стварэння шырокай панарамы жыцця беларускага народа на вялікім гістарычным адрэзку адчулі Максім Гарэцкі і Кузьма Чорны. Жорсткія рэаліі 1930-х гадоў не далі ў поўнай меры рэалізаваць іх творчыя планы, але пачатак маштабнаму асэнсаванню быцця народа ў часе быў пакладзены. На мастацкі ахоп значнага кавалка беларускай гісторыі была скіравана задума пяці тамоў «Палескай хронікі» Івана Мележа. Ажыццявіць яе цалкам не дазволіла заўчасная смерць пісьменніка, але тры першыя кнігі хронікі сталіся прэцэдэнтнымі тэкстамі айчыннай літаратуры. У якасці завершаных творчых праектаў варта прыгадаць трылогіі Вячаслава Адамчыка, Генрыха Далідовіча, Леаніда Левановіча, Міколы Лобана, пенталогіі Івана Чыгрынава, Івана Шамякіна... На шляху даследавання ўзаемадзеяння чалавека і гісторыі беларуская літаратура мела значныя здабыткі і назапашаны мастацкі вопыт эпічнага адлюстравання і, разам з тым, глыбокага філасофскага асэнсавання гістарычнай драмы беларусаў на працягу, бадай, самага катастрафічнага XX стагоддзя.

Сучасная літаратура аддае перавагу асабіста-суб'ектыўнаму погляду на свет і на падзеі прамінулага часу ў прыватнасці. Ды і сённяшнія рэаліі

ўплываюць на тое, што раманны эпас і іншыя жанры пачынаюць змяншаць тэкставы аб'ём, затое набываюць больш дынамічную мастацкую структуру і сэнсавую шматслойнасць. Прыкладам можа быць зборнік Віктара Казько «Час збіраць косці», асабліва аднайменная аповесць, якая дала назву ўсёй кнізе. У эсэістычных разважаннях і ўспамінах пісьменнік праводзіць падсумаванне набыткаў і страт не толькі жыцця галоўнага героя, але і ўсёй краіны на вялікім этапе гістарычнага быцця. Крытыкі адзначаюць уласцівыя творчаму метаду В. Казько напружаны канцэптэуальны пошук і экзистэнцыйную глыбіню, ёмістую метафарычнасць і арыгінальную аўтарскую міфатворчасць. Менавіта гэтыя мастацкія прыёмы, шырокае выкарыстанне шматзначных вобразаў, сімвалаў і алегорый, прыёмы іншасказальнасці, асацыятыўнасці, «расшчаплення часу» ствараюць у невялікай па аб'ёме аповесці «Час збіраць косці» эфект шматмернасці, паўнаты асэнсавання пройдзенага народа шляху.

Сваё канцэптэуальнае бачанне нацыянальнай гісторыі прапанавала Ева Вежнавец у аповесці «Па што ідзеш, воўча?» (2020). Відавочна аўтарская свядомая скіраванасць на тэндэнцыйнае аднаўленне ў творы згущанай, скандэнсаванай беларускай бяды, якая пракляццем ці злым рокам вісіць над краем скрозь стагоддзі. Сама канцэпцыя твора выклікае алузіі на радкі Янкі Купалы, напісаныя на пачатку 1920-х гадоў: *Няўжо ж бы хто й над будучыняй нашай // Навек залом пракляты заламаў? У гэтым жа вершы «Перад будучыняй» Янка Купала далей піша: Пакрыўленыя колісь нашы душы / Дагэтуль выпрастаць не ў моцы йшчэ...* [2, с. 106].

Аповесць прыцягвае ўвагу наратыўнай структурай, спецыфікай галоўных герояў. У творы гэта тры жаночыя вобразы розных пакаленняў адной сям'і. Кампазіцыя твора рамачная, пры гэтым адбываецца частая змена наратараў: аповед з сучаснасці пераходзіць у гісторыю і зноў вяртаецца ў сённяшні дзень, адметнасць якога мае вытокі ў падзеях мінулага. Наша сучасніца, алкагалічка Рына, вяртаецца з Нямеччыны, дзе даглядала састарэлых немцаў, у родкую вёску хаваць сваю бабку Дарафею, мясцовую знахарку і вядзьмарку. Праз Рыну падаюцца ўспаміны Дарафеі пра падзеі мясцовай гісторыі, а гэтыя аповеды ўтрымліваюць успаміны ўжо ейнай бабкі Мар'янкі, таксама знахаркі. Такім чынам гісторыя стэрэаскапічна паглыбляецца ў плынь часу і сягае да пачатку XX стагоддзя. Гістарычная памяць Дарафеі доўгая: *Дзве вайны і дзевяць улад перажыла старая і не шкадавала ўнучы аповедаў. Так што Рыне здавалася, што яна сама жыве сто другі год і мае ў галаве карту смерцяў, генеалагічныя дрэвы цэлых вёсак і непатрэбныя бабіны «навукі» да кучы* [1, с. 13–14]. Як адзначыла ў адным з тэлеінтэрв'ю пісьменніца, галоўны вобраз – гэта трыяда жанчын, на якую, як на верацяно, накручваецца гісторыя. Жаночыя лёсы сталіся такім прыдатным матэрыялам невыпадкова. Маючы на ўвазе трагічную гісторыю мінулага стагоддзя, можна сцвярджаць, што мужчыны ў Беларусі не жывуць

доўга. Жанчыны маюць больш працяглы век, таму менавіта яны з'яўляюцца захавальніцамі гістарычнай памяці і яе галоўнымі рэтранслятарамі, яны захоўваюць апавядальніцкую традыцыю і ажыццяўляюць перадачу гістарычнага досведу. Такім чынам, праз трыадзінства жаночых вобразаў падаюцца выціскі беларускай гісторыі за апошнія сто год.

Гераіні твора, нягледзячы на сваё знахарства і веды, так званыя маленькія людзі. Маленькі чалавек у самым абагуленым сэнсе гэтага паняцця – проста чалавек, ад якога нічога не залежыць у гісторыі, гэта яе пасіўны сведка і ў значнай меры яе ахвяра. Калі герой прыгаданай аповесці В. Казько, праводзячы выніковы агляд уласнага жыцця і гістарычнага шляху краіны, адчувае сваю віну за непераборлівасць, канфармізм, за тое, што павінен быў бы зрабіць, а не зрабіў, і праз тое рэфлексуе і перажывае, то гераіні твора Е. Вежнавец – сапраўды проста сведкі гістарычных працэсаў, захавальніцы і перадатчыцы памяці праз пакаленні. У аповесці гэта не крытычнае, рэфлексійнае пераасэнсаванне гісторыі, гэта яе аб'ектыўная фіксацыя.

Вялікая нацыянальная гісторыя падаецца ў аповесці праз лакальную, прыватную. Звычайныя людзі, сяляне, местачкоўцы, аказваюцца ўцягнутымі ў вялікія гістарычныя і сацыяльныя катаклізмы. Прычым героі мусяць уключацца ў гэтыя падзеі часта супраць сваёй волі, самой сілай абставін. Гісторыя ў аповесці Евы Вежнавец перарастае межы кантэксту або проста фону, на якім разгортваюцца чалавечыя лёсы, а сама становіцца рухавіком і чыннікам сюжэта, агрэсіўна ўрываючыся і разбураючы жыццё гераінь. Канфлікт твора не абмяжоўваецца ўзаемаадносінамі розных асоб, а будзеца ў асноўным як сутыкненне гераінь з гістарычна абумоўленымі абставінамі, якія вызначаюць іх пэўныя ўчынкі. Чалавеку не даецца магчымасць застацца ў баку ад гісторыі і вызначаць ход уласнага жыцця. Прыгадваюцца словы, сказаныя адным з беларускіх пісьменнікаў, што беларусы шчаслівыя, калі іх не чапаюць. Яны выказваюць адвечную, але нязбыўную мару беларуса проста жыць.

Аповесці Е. Вежнавец уласціва апавядальніцкая манера, спалучэнне традыцыйнай, лінейнай плыні з пераменай наратыўных стратэгіяў. Шмат у чым гісторыі, перададзеныя ва ўспамінах знахаркі Дарафеі, працягваюць традыцыі народнай гутаркі або гавэндзы – жанру, характэрнага для літаратуры Беларусі XIX стагоддзя, да якога звярталіся А. Міцкевіч і У. Сыракомля. Блізкія да жанру гавэндаў-бываліц таксама вершаваныя аповесці В. Дуніна-Марцінкевіча. Як адзначаюць даследчыкі, у XX стагоддзі традыцыі вуснага апаведу плённа выкарыстаў Я. Брыль у «Ніжніх Байдунах». Прыгадваецца і знакаміты твор Генрыха Жавускага «Успаміны Севярына Сапліцы», дзе сабраны сямейныя паданні, мясцовыя апаведы пра падзеі сярэдзіны XVIII стагоддзя, у якіх прыватная гісторыя цесна перапляталася з палітычнай. У гавэндзе апавядальнік звычайна ад першай асобы расказваў пра пэўныя

падзеі, удзельнікам альбо сведкам якіх называў сябе, ці пераказваў пачутае ад іншага. Для жанру характэрна спакойная плынь, натуральны, гутарковы стыль, адсутнасць аналізу, разгорнутых ацэнак і ацэначных характарыстык. У аповесці Е. Вежнавец гэта таксама гісторыя, пабачаная гераінямі на свае вочы і перададзеная лінейным аповедам. Прычым мудрыя ведзьмы-знахаркі Мар'янка і Дарафея маюць сваё адметнае светаразуменне, але гэта анталагічныя веды пра свет, у іх няма месца ўсведамленню прычынна-выніковых сувязяў гістарычных працэсаў.

Падзеі даўжынёй у стагоддзе паказаны ў глухім балотна-лясным краі на Любаншчыне. Такі адасоблены ад свету замкнёны кут – традыцыйны топас беларускай літаратуры. Але адмежаванасць не засцерагла жыхароў ад уплываў глабальнай гісторыі ў самым трагічным яе варыянце: *Вялікія балаты ў нас, непраходныя, а чалавеку ні схову, ані спасу няма. Як захочуць, то дастануць цябе і выкалацяць усю душу – ці ваўкі, ці ўласці* [1, с. 63]. На Беларусі больш не засталася такіх закрытых і зацішных куткоў, дзе б чалавек мог бы жыць уласным жыццём і не быць цацкай гісторыі. Апрача таго, гэта частка Любаншчыны – куток знакавы, зафіксаваны ў беларускай літаратуры ў паэме Янкі Купалы «Над ракой Арэсай», твораў паказальным для савецкай творчасці паэта. Толькі гісторыя пра пераўтварэнне гэтага краю камунарамі, якія прыйшлі асушаць вялікія балоты і будаваць новы свет, у аповесці Вежнавец зусім не пафасная і гераічная. І трэба думаць, сапраўдная. Дарэчы дадаць, што пісьменніца родам з вёскі Загалле Любанскага раёна і апісвае свае родныя мясціны. Менавіта тут і ў бліжэйшых вёсках сканцэнтраваны асноўныя падзеі яе твора. Мясцовыя тапонімы, Загалле, Любань, Мар'іна балота, а таксама камунар Падзярыха сустракаюцца ў паэме Янкі Купалы. У аповесці «Па што ідзеш, воўча?» ёсць і палеміка з паэмай Я. Купалы, і моманты мастацкай гульні з верагоднымі фактамі. Пісьменніца ўводзіць у аповесць мікрасюжэт, дзе Іван Дамінікавіч прыязджае, каб на свае вочы пабачыць і апісаць жыццё камунараў: *Хораша адзеты, як шляхціц, – сурдут, капялюш, камізэлька, беленька кашуля... Але сам немалады, гадоў за сорок, твар нібыта хворы* [1, с. 75]. Яго паэма ацэнена адным з герояў, які паўтарае вядомыя словы Янкі Купалы пра сваю творчасць савецкага часу: *Няма ў тым душы, дрындушкі нейкія* [1, с. 81]. Сацыяльна-эканамічны эксперымент, апеты ў Купалавай паэме і апісаны ў рамане Вежнавец, закончыўся нічым. Мелі рацыю тутэйшыя людзі, пра што пісаў беларускі класік: *Што-та будзе тут цяпер? // «Нічога не будзе!» — / Хітра думалі ў чацвер / Палескія людзі* [3, с. 138]. Не будзе менавіта нічога добрага, бо беларусы адвучыліся спадзявацца не нешта лепшае ў сваім гістарычным быцці. Мясцовы люд у аповесці аказваецца пастаянным аб'ектам сацыяльна-эканамічных эксперыментаў: то адна за адной хвалі меліярацыі, якія дарэшты знішчылі некалі багаты свет навакольнай прыроды, то вырошчванне нетрадыцыйнай,

чужой культуры кок-сагызу. Мабыць, уладзе, адвеку чужой тутэйшым, можна беспакarana ажыццяўляць самыя нялюдскія праекты, калі ёсць беларусы – вечнае быдла цеглавае, якое нікому не шкода? [1, с. 100].

Пакручастая гісторыя XX стагоддзя, як, дарэчы, і заўсёды, ператварае адных у ахвяраў, іншых у катаў, хтосьці застаецца людзьмі, нехта пераўтвараецца ў нелюдзей. У замкнёным кутку здаўна жылі праваслаўныя, каталікі, стараверы, яўрэі. Аўтарка развейвае міф пра беларускую талерантнасць. У крытычныя моманты, калі людзі павыпетрывалі з голаду і злосці, ім трэба было зло сарваць [1, с. 53], то беларусы спаганялі злосць на жыдах [1, с. 84]. Жорсткасць і варажнеча, татальная адсутнасць чалавечага спачування і салідарнасці з сваім жа суседам, суайчыннікам, бессэнсоўнасць учынкаў выкліканы стратай маральна-этычных арыенціраў, пачуццём адчужанасці ад нармальнага чалавечага жыцця, хаатычнасцю і непрадказальнасцю зменаў і абставін. *Горшай хваробы, як чалавек, няма на свеце. Нічога ўжо не зробіш, як пачуў чалавек кроў і нажыву. Усё, – кажа мудрая Дарафея* [1, с. 56]. Вялікая Айчынная вайна таксама паказана пісьменніцай аднапланавая, як хаос, плынь бессэнсоўных забойстваў, у першую чаргу як вайна сваіх супраць сваіх жа. Не столькі немцы, як свае сваіх *подам паз’ядалі*. Былы энкавэдыст Сільвестар Шардыка, а ў вайну камандзір партызанскага атрада, *тут пазнаходзіў столькі ворагаў і пасобнікаў, што зямля загарэлася ў нас пад нагамі* [1, с. 88]. Звычайнаму чалавеку зноў нідзе няма паратунку: *Партызанаў было сотні і тысячы. Толькі ў лесе можна было выжыць мужыку. А мы, бабы, старыя і дзеці, для ўсіх былі кормнае быдла* [1, с. 92]. Таму як рэзюмэ Дарафеі да ўсяго аповеду пра мінулае, як наказ унучцы, гучыць так: *Ні ў што не лезь, нікому не служы, нікому не вер. Тут нічога не дзержыцца... І справядлівасці не чакай* [1, с. 96]. Досвед ранейшых пакаленняў і свой уласны нараджае ў Рыны пачуццё безвыходнасці. У звязку з гэтым мае глыбокі сэнс назва аповесці, якая ў больш поўным варыянце паўтараецца ў загаловку адной з частак твора: «Па што ідзеш, воўча? – Па астатняе». Па народным выслоўі – воўк нічога не пакіне, забярэ і астатнія прабліскі надзеі на лепшае. Воўк у фальклоры – амбівалентны вобраз, але тут бачыцца і адсылка да лацінскага выслоўя *homo homini lupus est* – чалавек чалавеку воўк.

Катаклізмы XX стагоддзя не прайшлі бясследна: *Цяпер зямля пустая, ціхая і нявідная, нібыта пры смерці* [1, с. 102]. Адвечная трагедыя закансервавалася тут, у балотным краі, на мясцовых балотах. Гэта настоеная праз стагоддзі беларуская бяда, нібы восеньская імжа, вісіць у паветры, і сёння яе прысутнасць адчуваецца нават фізічна. Як заўважае аўтарка, калі толькі перасякаеш мяжу з Беларуссю *самалётам, машынаю ці цягніком – усё адно: адчуваеш, як адразу на мяжы цяжэе і макрэ паветра, у ім асядаюць і глухнуць гукі, затое абвастраюцца пахі, нібыта апусціўся на дно нябачнага балота ці возера* [1, с. 5]. З самага маленства ў святмасць Рыны былі закла-

дзены веды пра назапашаную пакаленнямі бяду, бясконцы ланцуг чалавечых трагедый, якія, дэфармуючы жыццё, цяжарам ляжаць на яе плячах. Алкагалізм Рыны невыпадковы – гэта сродак ад болю, траўматычнай гістарычнай памяці, перададзенай ёй бабкай Дарафэяй. Толькі з ледзь прыглушанай алкаголем свядомасцю можна з такім цяжарам памяці жыць і дыхаць.

Прыцягвае ўвагу безэмацыйнасць аповеду герояў, адсутнасць выказанай эмпатыі да знаёмых і суседзяў, адсутнасць рэфлексій на самыя страшныя і крываваыя падзеі. Гэта спакойная і страшная ў сваім спакоі канстатацыя зла, чарады чалавечых трагедый, і чытач разумее, што трагедыя стала для беларусаў будзённасцю. Да яе прызвычаліся, і яна ўжо не выклікае абурэння, жаху або тых перажыванняў, якія натуральна чакаюцца ад сведкаў страшных падзей. Такую эмацыянальную спустошанасць, стомленасць можна патлумачыць вялізнай канцэнтрацыяй трагедыі, бясконцай чарадой гістарычнай бяды, эмацыйна рэагаваць на якую ўжо не стае сілы, бо душэўныя магчымасці вычарпаны дарэшты. Такім чынам, траўміраваны гісторыяй беларус безэмацыйны. На пачатку твора пісьменніца адзначае гэту рысу і ў сучасных насельнікаў: *Неэмацыйны народ, твары нібы ў сіндроме Мёбіуса. Ні жывыя, ні мёртвыя... Чалавечым тварам кіруюць 34 цягліцы. Мабыць, тутэйшаму чалавеку не хочацца пружыць тыя цягліцы пры кожнай міне ці ўсмешцы. Аднак гэта замінае толькі турыстам, сваім нармальна... У культурах выжывання міміка мае быць мінімальнай, – робіць высновы аўтарка [1, с. 7].*

Паэтыка вуснага аповеду, які займае значную частку твора, вызначае адносна невялікую колькасць тропаў, але затое гэта вельмі яркія і ёмістыя вобразы-сімвалы і метафары. Адна з найбольш яўных метафар – маленькае срэбнае люстэрка, вельмі старое, *чэрненае і таўраванае з зарэцкае люстраное гуты*, падоранае калісьці маці Дарафэі, Просі [1, с. 65]. Адабранае ў яе, яно пераходзіла з рук у рукі пры крываваых абставінах. І Прося, трэба думаць, была не першай гаспадыняй люстэрка. Каб спыніць бясконцую чараду трагічных падзей, якія множацца, быццам адбітыя ў чарнёным люстэрку гісторыі, каб разамкнуць ланцуг няшчасцяў і крыўд, Рына перадае люстэрка на той свет разам з памерлай Дарафэяй, паклаўшы пакуначак з ім у бабіну труну.

Ева Вежнавец хоча пакінуць надзею на тое, што зачараванае кола беларускай пакуты можа перарвацца і гісторыя набудзе новы кірунак. Можа, гэта адбудзецца тады, калі нарэшце злезе брыдка сіняя фарба, у якую дзеля «красівасці» пафарбавалі святыя камяні. Адзін з іх ляжаў каля Белага Слупа – калодзежа, які, як верылі тутэйшыя, сягае ўглыб аж да сярэдзіны зямлі. Яго паслядоўна стараліся знішчыць і праваслаўныя бацюшкі, і камісары, і фашысты. А цяпер ён аднавіўся ў новым месцы, у лясной лагчыне невялікай лужынкай. Стары крумкач паказаў Рыне дарогу да нованароджанага кало-

дзежа, які заструменіў чыстай вадой. Гэта лёгка чытаны літаратурны вобраз-сімвал адвечнага абнаўлення. Але пакуль гэта толькі кволы пачатак чагосьці новага, таму Рына засцерагае і хавае гэту таямніцу ад усіх. І ці патрэбна будзе вада з крыніцы Белы Слуп народу, унутрана скалечанаму сваёй гісторыяй, ці захоча ён пазбыцца *свайго вогненага калабка і іншых чарцей?* [1, с. 135].

Уражвае канцэнтрацыя трагедыі і чалавечага зла на адну старонку аповесці Евы Вежнавец. Беларус паўстае ў ёй траўміраваным, унутрана дэфармаваным гісторыяй; ён вымушаны не столькі ўзаемадзейнічаць з ёй, колькі быць яе ахвярай, уцягнутай у гістарычны вір па-за сваёй волі, пазбаўленай пры гэтым асаблівага выбару. У творы пісьменніца імкнецца падсумаваць і абагульніць усё зло, назапашанае за стагоддзе, падвесці выніковую рысу, за якой можа пачацца іншы фармат гістарычнага быцця.

ЛІТАРАТУРА

1. *Вежнавец, Ева*. Па што ідзеш, воўча? : аповесць / Ева Вежнавец. – Мінск : Р. М. Цымбераў, 2020. – 142 с.
2. *Купала, Янка*. Перад будучыняй / Янка Купала // Поўны збор твораў : у 9 т. – Мінск : Маст. літ., 1997. – Т. 4: Вершы, пераклады. – С. 106–108.
3. *Купала, Янка*. Над ракой Арэсай / Янка Купала // Поўны збор твораў : у 9 т. – Мінск : Маст. літ., 1999. – Т. 6. Паэмы, пераклады – С. 134–166.

Друкавалася [у] : Бурдзялёва, І. А. Чалавек і гісторыя ў аповесці Е. Вежнавец «Па што ідзеш, воўча?» / І. А. Бурдзялёва // Вестн. Мин. гос. лінгвіст. ун-та. Сер. 1, Філологія. – 2022. – № 1. – С. 90–97.